

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Володимир Греченко

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
заслужений працівник освіти України
(Харків, Україна)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
grechenko18@gmail.com

УДК 340.15 (477): 321.01

РОЗРОБКА І ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРИКО-ПРАВНИЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлюється генеза становлення концепції історії української державності в науковій літературі за роки незалежності України.

Мета статті. Автор поставив собі за мету дослідити стан і перспективи вивчення актуальної наукової проблеми – “історія української державності” в період після проголошення незалежності України і до сьогодення.

Ця мета конкретизується в таких завданнях: визначити періодизацію дослідження цієї проблеми; проаналізувати основні здобутки вітчизняної історико-правничої літератури в розробці доктрини історії української державності; охарактеризувати перспективи подальших наукових пошуків у вивченні проблеми історії української державності.

Методологічна основа. Застосування принципу історизму дало змогу розглянути всі історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин, в їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. Усі історичні явища вивчалися в розвитку: як вони виникли, які етапи в своєму розвитку пройшли, чим у підсумку стали. Події чи особи, їхня діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Проблемно-хронологічний метод застосовувався для розгляду історичних процесів і явищ з точки зору їхньої проблемності та хронологічної послідовності.

У статті підкреслюється політичне, наукове та виховне значення проблеми історії української державності, її зв'язок з актуальними проблемами життєдіяльності сучасної України. Це особливо актуально сьогодні, у період агресії російської недоімперії проти України та її прагненні знищити нашу державу та знекровити українську націю. Автор виокремив три періоди в розробці історії української державності як наукової проблеми, перший з яких починається з публікації за участю видатного історика права Володимира Кульчицького (1919–2009), на честь якого названо Науковий центр Української державності. Упродовж понад 30-річного періоду розробки цієї проблеми були сформульовані основні аспекти доктрини української державності, періоди її розробки, розлога та об'єктивна характеристика яких надана низкою авторитетних авторів.

Ключові слова: Україна; українська державність; держава; націотворення; Русь.

Запровадження Указом Президента України № 423/2021 від 24 серпня 2021 року Дня Української Державності – державного свята, що відзначаєть-

ся щороку в Україні 15 липня, у День хрещення Київської Русі – України мало не лише політичне, а й наукове значення, було підсумком наукових здобутків українських вчених і стимулом для подальшої розробки цієї проблематики. У цьому указі, зокрема, підкреслюється, що це зроблено ‘з метою утвердження спадкоємності понад тисячолітньої історії українського державотворення, спираючись на історію української державності <...>’¹.

Але цьому рішенню передувала понад 30-річна теоретична дискусія з цієї проблеми в наукових і політичних колах України з початку 1990-х років, яка стала можливою лише після проголошення незалежності України.

Дослідження проблеми історії української державності та становлення її доктрини, на нашу думку, можна поділяти на такі три періоди:

1. 1992–2017 рр. Його початок датуємо з появи першого посібника з історії державності України (В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик “З історії української державності” (Львів, 1992). У ньому вперше розмежовано поняття “держава” і “державність”, що, як підкреслюють автори, не є тотожними за змістом². Цей період характеризується постановкою питання про сутність поняття “державність”, намаганнями дати його визначення, окреслити основні етапи української державності, появою перших статей на цю тему. Але на цьому етапі ця проблема ще не привертала уваги широкої наукової спільноти та громадськості, передусім правників, істориків та політологів. Тому й деякі наукові надбання цього періоду мали, до певної міри, фрагментарний та епізодичний характер, хоча безсумнівною є заслуга науковців, які першими брали участь у розробці цього питання, у його актуалізації.

2. 2018–2020 рр. – цей період характеризується значним підвищенням уваги до проблематики історії української державності, піднятті її на вищий науковий і політичний рівень, участі в її обговоренні низки відомих та впливових політичних діячів України, зокрема, президентів України, тодішніх високопосадовців. У цей же час з’являються фундаментальні статті, де уточнюється та розвивається поняття “українська державність”, формулюється її доктрина, чіткіше визначаються етапи її розвитку, поглиблюється їхня характеристика.

3. З 2021 р. – по теперішній час. Після видання згаданого указу Президента інтерес до цієї проблеми піднявся на інший, більш високий рівень. Були оприлюднені фундаментальні роботи на цю тему, зокрема, “Українська державність: історико-правничі нариси”³ (друге видання, 2021 р.), вийшли друком нові статті, були захищені дисертації, де розвивалися та глибше обґрунтовувалися тези, порушені науковцями в попередній період.

¹ Про День Української Державності: Указ Президента України від 24 серпня 2021 р. № 423/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423/2021#Text>> (дата звернення 20.04.2025).

² В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик, *З історії української державності* (Світ 1992) 79.

³ *Українська державність. Історико-правничі нариси* (С. Кубів, О. Святоцький керівники проекту, В. Смолій заг ред, Право України 2021) 969.

Але почнемо наш аналіз з першої спроби надати визначення поняття “державність”, яке зробив академік Ю. Шемшученко у 1998 р. У своїй статті до енциклопедії він писав, що державність – це специфічна ознака державно-політичної організації суспільства. Термін, на його думку, має багато значень і вживається: а) як синонім держави загалом чи держави відповідного історичного типу (феодальна державність, буржуазна державність тощо); б) для характеристики системи (механізму) політичної організації суспільства; в) з метою визначення ступеня розвитку системи органів держави (державного апарату). Характер державності зумовлений обсягом суверенітету тієї або іншої держави. У незалежній Україні, на його думку, головними факторами суверенної державності є специфічні форми державно-політичної організації суспільства (форми правління, державного устрою, організації державної влади і т. ін.), державницькі ідеологія і традиції, державна мова, державна символіка (герб, гімн, прапор) тощо. З цими факторами пов’язаний суспільний і політико-правовий зміст державності як засобу забезпечення суверенного розвитку України⁴.

Основні тези цієї статті й сьогодні не втратили своєї актуальності, окрім, можливо, твердження під пунктом “а” про те, що державність – це синонім держави загалом чи держави відповідного історичного типу (феодальна державність, буржуазна державність).

У політологічній, історичній та юридичній літературі 1990 – початку 2000-х років часто різні автори використовували термін “державність”, причому в різних контекстах поряд з терміном “держава”, нерідко як його синонім. Наприкінці 2001 р. у Харкові відбулися XII Харківські політологічні читання на тему “Українська державність: становлення, досвід, проблеми”. За результатами читань був опублікований збірник з 45 наукових статей, присвячених політологічному, правовому та історико-культурному розгляду проблеми становлення української державності. Тут були статті, присвячені історії ідеї української державності, теоретико-методологічним аспектам української державності, працювала спеціальна секція під назвою “Суб’єктно-об’єктна детермінація української державності”, термін “державність” вживався неодноразово, але знову ж таки визначення його тоді не дав ніхто. До того ж, у деяких публікаціях були допущені помилки й неточності. Так, у статті І. Дубровської “З історії ідей української державності” зазначалося, що Данило Галицький ‘розумів необхідність збереження влади і захисту України від нападів Кримського ханства’, хоча відомо, що Данило Галицький помер у 1264 р., а Кримське ханство було утворене лише у 1441 р. Гетьманщина називається цією авторкою ‘ новою державою, яка входила як автономна частина у

⁴ Ю Шемшученко, ‘Державність’, *Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 2: Д-Й* (Ю Шемшученко відп ред, Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 1998) 16.

склад Руської (?) імперії⁵. Отже, окрім фактологічних помилок, авторка ставить знак рівності між поняттями “держава” та “державність”, що тоді було поширеною точкою зору.

Відсутність чіткого розмежування цих термінів і визначення поняття “державність” свідчило, на нашу думку, про те, що цій проблемі не надавалося значення й ці поняття розглядалися як синоніми. Водночас поняття “державність” часто використовувалося в історико-правничій літературі, особливо щодо історії України, щоб виокремити особливу форму політичної організації суспільства в Україні стосовно певних періодів її розвитку. Так, автори навчального посібника “Історія держави і права України”⁶ за редакцією професора А. Чайковського писали про “радянську державність в Україні 20–30-х років та 1945–1991 рр.”. Проте неточними, на нашу думку, були формулювання про державність на українських землях у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.) та “Державу та право України в період Великої Вітчизняної війни”. При цьому автори виходили з того, що “державність” та “держава” – це одне й те саме.

Феномен державності можна розглядати з різної “висоти” теорії, у різному контексті, з урахуванням історичного досвіду та практики державотворення в Україні. Перш ніж вдатися до теоретичного аналізу проблеми, необхідно розглянути її в історичному аспекті, визначивши, які ж форми мала політична організація суспільства в Україні в різні періоди її історії. Найважливішим в історичному аспекті в цей період дослідження проблеми було питання про витоки державності на східнослов’янській території, не лише тому, що хронологічно ця проблема є першопорядковою, а й тому, що це має засадниче значення для характеристики ступеня політичного розвитку східних слов’ян як наших предків.

Ще у 1990-ті роки деякі історики (М. Свердлов, М. Котляр) схилялися до думки, що давньоруська державність зародилася в родоплемінному суспільстві. Аж до середини князювання Володимира Великого це була в соціальному відношенні родоплемінна, власне – *надплемінна* держава. Її глава (князь) не лише виділювався з-поміж маси народу, а й вивищувався над племінною верхівкою. Протягом X ст. – за Олега, Ігоря, Ольги, Святослава і першої половини правління Володимира – ця племінна держава розвивалася переважно по висхідній і сягнула свого апогею. Вона поступово поглинула автономні раніше землі племінних князів і союзів, стабілізувала територію, унормувала данину, і влада князя поширилася на всі частини країни. За правління Володимира Великого родоплемінна держава почала переростати в ранньо-

⁵ І Дубровська, ‘З історії ідей української державності’, *Українська державність: становлення, досвід, проблеми: зб. наук. ст. (за матеріалами XII Харківських політологічних читань)* (Ю Битяк, О Сахань упоряд, М Панов відп ред, Право 2001) 7.

⁶ *Історія держави і права України: навч. посіб.* (А Чайковський ред, Юрінком Інтер 2000) 384.

феодалну, а її дружинна форма трансформувалася в монархічну. Будівництво держави на Русі в основному завершилося за Ярослава Мудрого⁷.

Отже, як уважали згадані історики, політична організація давньоруського суспільства пройшла певну еволюцію – від аморфних, слабких утворень до консолідованої, сильної держави – імперії – Київської Русі. Саме перші етапи державотворення і форми політичної організації суспільства, які передують утворенню власне держави, і можна, на нашу думку, назвати державністю, тобто державність – це протодержава.

Деякі фахівці вважали, що і Київська Русь з політичної точки зору не була державою в сучасному розумінні цього терміна, аргументуючи це тим, що вона не мала ні центральних органів управління, ні бюрократичного апарату, а єдиним зв'язком між князем і підданими було збирання данини. Це твердження, як нам видається, є справедливим лише для початкового етапу розвитку Київської Русі. Починаючи з великої княгині Ольги, а особливо з князіння Володимира Великого, Київська Русь стає державою. Русь набуває стабільних ознак держави: на 1000 рік її територія сягала 800 тис км², а населення – 3–5 млн осіб, існувала й публічна політична влада.

Інший історичний аспект існування і вияву державності, на який звертали увагу історики права першого періоду вивчення цієї теми, – українська козацька державність кінця XVII–XVIII ст. Як відомо, після розпаду Київської Русі й розчленування українських земель Литвою, Польщею та іншими державами, українська народність не мала власної державності, але представники руських аристократичних родів відігравали значну роль в еволюції литовської та польської державності, як справедливо підкреслює Т. Снайдер у своїй роботі, яка побачила світ 2012 р.⁸ Такої ж точки зору дотримується й С. Плохій⁹. Це нове, оригінальне та цікаве трактування даного періоду, який створив передумови для подальшого розвитку української державності, сформувавши політичну еліту, яка здатна була вирішувати завдання національно-державного будівництва.

У публікаціях цього першого історіографічного періоду дослідження цієї теми вказувалося, що ситуація з державотворенням України істотно змінилася у роки Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Військові перемоги Б. Хмельницького у 1648 р. мали наслідком суттєві зміни у політичному становищі в Україні. На звільненій території ліквідовувались органи державної влади Речі Посполитої і почала утворюватись нова політична система, формувалась українська національна держава. Проте процес державного будівництва не було завершено. Україна не мала постійної території, яка перманентно змінювалась в ході війни. Влада

⁷ М Котляр, С Кульчицький, *Довідник з історії України* (Україна 1996) 26.

⁸ Т Снайдер, *Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999* (пер з англ, Дух і літера 2021) 460.

⁹ С Плохій, *Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії* (пер з англ, Критика 2015) 456.

центрального апарату залишалася недостатньою, а іноді й формальною. До того ж формально гетьман був васалом польського короля і його суверенні права були обмежені Білоцерківським договором, який позбавляв гетьмана самостійно вести зовнішні стосунки й зобов'язав його розірвати союз із кримським ханом. Хоча згодом Україна й розірвала де-юре і де-факто цей договір, проте його наявність свідчила про те, що в цей період може йтися про створення української державності, але ще не держави.

Відомий український письменник та історик В. Шевчук присвятив цілу книгу політичній історії України XVII–XVIII ст., назвавши її “Козацька держава”¹⁰. Але якщо щодо характеристики політичної організації України часів Б. Хмельницького термін “держава” є дискусійним, то щодо доби XVIII ст., на нашу думку, неправомірним, оскільки функціонування суверенної козацької держави у складі іншої держави, до того ж імперії, та ще такої деспотичної, як Росія, було доволі обмеженим. Водночас не можна не погодитися з точкою зору О. Гуржія і Т. Чухліба, що “поступово Гетьманщина починає складатися як певна модель сучасної української державності”¹¹.

І, звичайно, зовсім недоречно говорити про державність на українських землях у складі Російської імперії. Правильнішим було б формулювання про державний лад на українських землях у складі Російської імперії. Водночас у цей період українські мислителі зробили чимало для розробки концепції української державності.

У науковій літературі того часу дискутувалося питання про ще одну історичну форму державності України – українську радянську державність. Тут теж не може йтися про державу, оскільки суверенітету в повному розумінні цього терміна Українська Радянська Соціалістична Республіка не мала. Згідно з Конституцією 1919 р. Україна вважалася незалежною державою. Проте фактично вона перебувала в підлеглому становищі стосовно Росії, яка контролювала Україну за допомогою трьох централізовано-наскрізних сил: комуністичної партії, складовою частиною якої була КПУ; Червоної армії і каральних органів. РСФРР відігравала провідну роль у відносинах з іншими республіками не тільки внаслідок своєї економічної та військової могутності, а в силу того, що багато її органів уже насправді виконували функції загальнофедеративних органів. Ось чому, на нашу думку, неправомірним є вживання терміна “держава” щодо України радянської доби. Може йтися, знову ж таки, лише про державність або, точніше, квазідержавність.

Ключовим тут є наявність суверенітету. З часу утворення УРСР вона формально ніколи не втрачала суверенітету, оскільки визнавалася усіма діючими на території СРСР як союзними, так і республіканськими конституціями. Але, як писав ще 1999 р. Ю. Тодика, “цей суверенітет мав формальний характер і міг бути реалізований певною мірою при виході України зі складу

¹⁰ В Шевчук, *Козацька держава: етюди до історії українського державотворення* (Абрис 1995) 389.

¹¹ О Гуржій, Т Чухліб, *Гетьманська Україна* (Альтернативи 1999) 304.

Союзу РСР¹². Чи може суверенітет бути формальним? Якщо виходити з популярної у юристів формули “суверенітет або є, або його немає”, то, очевидно, не може. Як відомо, суверенітет є основною якістю держави, її невід’ємною властивістю. Якщо немає суверенітету – немає й держави. Суверенітет полягає в політичній незалежності держави, її праві самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. З цієї точки зору Українська РСР не може називатися державою в повному й сучасному розумінні цього терміна.

У 2002 році ми послуговувалися таким визначенням поняття *державність* – це несталий стан територіально-політичної організації суспільства, що володіє обмеженою публічною владою, здійснюваною державним апаратом, який легітимно або легально є залежним від внутрішніх та зовнішніх чинників: входження до складу певної держави та відсутність самостійного представництва зовні власних інтересів, наявність управлінсько-наглядових органів і військових сил певної країни на її території, підпорядкованість центральним органам влади певної держави відповідно до законодавчо впровадженого нею принципу централізації управління.

Таке державне утворення або не має усіх ознак, які властиві державі, або кількісне та якісне наповнення цих ознак є значно меншим, ніж у державі (наприклад, відсутність самостійних і сталих цілей, завдань, функцій). Державне утворення може мати перехідний характер двоякого напрямку: 1) може привести до побудови незалежної самостійної держави; 2) може розчинитися в іншій державі, втративши сукупність елементів, які визначають її державність¹³.

Цікавим і доволі переконливим є визначення М. Мірошніченко, яка вважає, що “державність” в історико-правовому сенсі – це змістове відображення процесу інституціоналізації суспільних відносин, передумов та умов виникнення, становлення і організаційно-правового оформлення незалежної, суверенної держави як універсальної форми організації і самоорганізації суспільства¹⁴.

Значна активізація і поглиблення розробки цієї проблеми спостерігається, як уже зазначалося, з 2018 р. Саме 5 лютого 2018 р. ініціативна група у складі Героя України Л. Лук’яненка, президентів України Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка, Голови Верховної Ради України А. Парубія, першого віцепрем’єр-міністра С. Кубіва, головного редактора газети Верховної Ради України “Голос України” А. Горлова, академіків НАПрН України Р. Стефанчука та О. Святоцького, професора В. Сергійчука, а також громадських

¹² Ю Тодыка, *Основы конституционного строя Украины* (Факт 1999) 50.

¹³ В Греченко, “До питання про сутність поняття “державність”” [2002] 20 Вісник Національного університету внутрішніх справ 248.

¹⁴ М Мірошніченко, *Державність і право України: генезис у європейському контексті (3 найдавніших часів до початку XIX ст.)* (Атіка 2006) 86.

діячів Б. Моркляника та Ю. Баланюка уперше запропонувала відзначати День Української Державності на державному рівні¹⁵.

Незабаром, 16 лютого 2018 р., колишні президенти України Л. Кравчук, Л. Кучма і В. Ющенко звернулися до нації та парламенту з ініціативою започаткування Дня Української Державності. Їхнє звернення містило не лише заклик відзначати цей день як державне свято, а й цілком наукове обґрунтування цієї пропозиції. Автори звернення відзначали, що творення української державності відбувалося впродовж тисячоліття, про що свідчать, зокрема, Бертинські аннали (830–882 рр.). У цьому документі також давалася характеристика та робився стислий аналіз основних етапів розвитку української державності. Виходячи з цієї аргументації, автори пропонували законодавче закріплення Дня Української Державності¹⁶.

Значний внесок у розробку цього питання зробив О. Святоцький у своїй статті 2019 р.¹⁷ Він дав таке комплексне визначення поняття “державність”. На його думку, державність – це устрій усього матеріального й духовного буття цілого народу. Автор відзначав, що

попри надзвичайну популярність у сучасній українській науці та публіцистиці питання державності цей термін вживається як суто літературна метафора, без означення чіткого змісту. Відповідно така ситуація сприяє виникненню безлічі спекуляцій довкола поняття державності. У кращому разі державність пов’язують із категорією “держава”, вживаючи ці слова як синоніми¹⁸.

При цьому автор справедливо нагадав, що ще 1949 р. український державний і політичний діяч, письменник В. Винниченко визначав державність як *комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв’язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому*¹⁹.

Автор підкреслює (і ми з цим цілковито згодні), що зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям “держава”. Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання своєю чергою є однією зі складових – своєрідним вінцем державності. Істотною новацією в розробці цього питання було визначення ознак державності, яке надав О. Святоцький. Це: 1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності; 2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах: 1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо). 2. Муніципальна влада, до

¹⁵ С Кубів, О Середа, ‘Символ національної і політичної зрілості’ (Голос України 28 липня 2022 № 154) 3.

¹⁶ Звернення до нації, до парламенту трьох перших Президентів України (Голос України 16 лютого 2018).

¹⁷ О Святоцький, ‘Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення’ (Голос України 23 лютого 2019).

¹⁸ Святоцький (н 17).

¹⁹ Святоцький (н 17).

якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування; 3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах; 4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини; 5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація.

Автор чітко визначив і атрибути державності, що дало змогу розмежувати поняття “ознаки” та “атрибути” державності, оскільки до цього цей аспект іншими вченими не досліджувався та існував певний науковий “сумбур” у цьому питанні, змішування цих понять. О. Святоцький вважає, що атрибутами державності є: 1) власна територія, населена національним колективом, із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави; 2) мова як невід’ємний державницький атрибут, адже мова – найважливіший маркер національної самоідентифікації. ‘Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію <...> Втратити рідну мову і перейняти чужу – це найгірший знак підданства, це – кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову – це смерть, це значить, що ярмо вже в’їлося глибоко’²⁰; невід’ємними державницькими атрибутами є також: 3) національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті; 4) в Україні від 4 жовтня 2018 р. Верховна Рада запровадила ще один атрибут – національне гасло: “Слава Україні! Героям Слава!” як офіційне вітання у Збройних Силах і Національній поліції, хоча нині всі громадяни дуже часто використовують його в повсякденному суспільно-політичному житті²¹. Важливо, що автор статті підкреслив значення української мови як невід’ємного державницького атрибуту та національного вбрання, національних страв, національних музичних інструментів, національної народної пісні, видатних історичних і сучасних постатей, що зроблено в комплексі вперше в історико-правничій літературі.

Проте в цей час вийшла і публікація, яка не містила нічого нового з точки зору розробки цієї проблеми та є компіляцією нашої статті 2002 р.²² У 2020 р. журнал “Право України” розпочав публікацію циклу статей, присвячених різним аспектам генези української державності. Привертають до себе увагу статті з першого розділу цього номера за авторством О. Святоцького та І. Бойка “Витоки, етапи становлення та розвиток української державності”²³, В. Семківа “Методологічні аспекти історико-правової доктрини української

²⁰ Святоцький (н 17).

²¹ Святоцький (н 17).

²² А Мерник, А Ярова, ‘Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект)’ [2019] 3 Юридичний науковий електронний журнал 19–22; Див: Греченко (н 13).

²³ О Святоцький, І Бойко, ‘Витоки, етапи становлення та розвиток української державності’ [2020] 1 Право України 17–40.

державності”²⁴. Суттєвим внеском у розробку цієї проблематики слід також вважати інші статті, розміщені у цьому номері: П. Захарченка, О. Гавриленка, В. Єрмолаєва, С. Ковальової, А. Кольбенка, Л. і Т. Шевчуків, О. Головка, І. Терлюка, Б. Тищика²⁵.

Цікавою з точки зору аналізу стану дослідження понять “держава” і “державність” та основних аспектів цієї проблеми є докторська дисертація І. Терлюка “Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)”, захищена 2021 р. Зокрема, ця дисертація присвячена комплексному дослідженню української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції. Висловлена авторська наукова позиція щодо кожної зі складових досліджуваної проблематики – феноменів нації, державності, державно-правової традиції. Автор проаналізував сучасні наукові підходи щодо поняття “державність” і підтвердив (або спростував) їхню значущість на емпіричному матеріалі історії держави і права України, а також запропонував власне розуміння державності як історично мінливого, проте завжди комплексного процесу формування суспільних інституцій, зіставного (і в історичній ретроспективі паралельного) з націогенезом. У роботі акцентовано на суголосності понять державності й (національного) державотворення. Вироблено власне бачення останнього як комплексного й довготривалого процесу, тобто такого, що охоплює політичні, правотворчі, культурні, політичні, мітотворчі (в розумінні політичного міту), релігійні та інші чинники, і який спрямований на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави. Цікавим і новаторським є підхід автора до понять “українська державність” і “українська національна державність”, які він вважає нерівнозначними. При цьому І. Терлюк підкреслює, що українська державність фактично ототожнюється з історичним буттям українського народу, реально починаючи від часу появи на території України перших слов’янських політичних утворень, а виникнення української національної

²⁴ В Семків, ‘Методологічні аспекти історико-правової доктрини української державності’ [2020] 1 Право України 41–51.

²⁵ П. Захарченко, ‘Історія українського права: поняттєва, історіографічна та компаративістична складові її ідентифікації’ [2020] 1 Право України 52–63; О. Гавриленко, ‘Зародження права на території України в античну добу’ [2020] 1 Право України 64–84; В. Єрмолаєв, ‘Становлення українського права та його вплив на державотворчі процеси в Київській Русі’ [2020] 1 Право України 85–96; І. Бойко, ‘Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки)’ [2020] 1 Право України 97–115; С. Ковальова, ‘Місце українського права у правовій системі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої’ [2020] 1 Право України 116–128; А. Кольбенко, ‘Звичаєве право Запорозької січі як важливий етап української державності’ [2020] 1 Право України 129–139; Л. Шевчук, Т. Шевчук, ‘Основоположні засади та чинники формування національної правової системи Української козацької держави – Гетьманщини’ [2020] 1 Право України 140–158; О. Головка, ‘Місце українського права у правових системах Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій’ [2020] 1 Право України 159–179; І. Терлюк, ‘Становлення українського національного законодавства у сфері соціально-економічних відносин (1917–1921 роки)’ [2020] 1 Право України 180–196; Б. Тищик, ‘Розвиток права у Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 роки)’ [2020] 1 Право України 197–211.

державності (держави) припадає на час формування нації, тобто якісно іншого стану народу²⁶.

Певне наукове значення в контексті узагальнення дослідження проблеми історії української державності має навчальний посібник Н. Аніщук, який побачив світ 2021 р.²⁷

Найбільшим здобутком у дослідженні цієї проблеми, на нашу думку, є публікація книги “Українська державність: історико-правничі нариси” (друге видання, 2021 р.)²⁸. Хоча автори анонсували цю книгу як науково-популярні нариси, вона містить багато цікавих ідей, новацій та узагальнень за 30 років дослідження цієї проблеми. Це збірка 22 нарисів відомих українських правників, філологів, істориків права та церкви. Основним її постулатом є концепція безперервності та спадкоємності української державності. Хотів би підкреслити, що навіть вітальні слова до цієї книги містять не лише пафосність, а й глибокі думки щодо сутності та значення української державності. Кожен нарис з цієї книги заслуговує на детальний аналіз та похвальні слова. Методологічне і засадниче значення мають перший і другий нариси книги, присвячені відповідно традиції безперервності української державності та її витоків, етапам становлення та розвитку. Важливе значення має акцентація авторів і упорядників книги на питаннях віри та мови як атрибутів української державності та витоків державності в історико-географічному ареалі України в прадавню добу. Безсумнівною знахідкою, яка має важливе не лише наукове, а й актуальне політичне значення, є виділення укладачами книги спеціального підрозділу “200 перемог України”.

У 2022 р. у Великій українській енциклопедії була опублікована стаття відомого українського історика та політолога О. Бойка, де було проаналізовано сутність поняття “державність”. Він визначав державність як якісну характеристику суспільства, властивість його державно-політичної організації. Термін “державність”, на його думку, має багато значень і вживається: як синонім держави взагалі; для характеристики історичного типу організації суспільства (рабовласницька державність, феодальна державність тощо); на позначення певного етапу в розвитку держави окремого історичного типу (державність франків, загальнонародна державність); для характеристики системи (механізму) політичної організації суспільства, ступеня розвитку системи органів державного апарату²⁹. При цьому підкреслимо, що терміни “держава” і “державність” раніше вживалися як тотожні, а натеper абсолютна більшість фахівців уже цього не робить.

²⁶ І Терлок, ‘Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)’ (дис доктора юрид наук, 2021) 524.

²⁷ Н Аніщук, *Історія і перспективи української державності: навч.-метод. посіб* (Юридична література 2021) 88.

²⁸ *Українська державність. Історико-правничі нариси* (н 3) 969.

²⁹ О Бойко, ‘Державність’ (Велика українська енциклопедія) <<https://vue.gov.ua/Державність>> (дата звернення 20.04.2025).

“Проривним” у питанні дослідження історії української державності слід вважати кінець 2024 – початок 2025 р., коли після створення Наукового центру Української державності імені професора Володимира Кульчицького та затвердження президією Національної академії правових наук України “Стратегії утвердження, захисту, збереження та популяризації історії Української державності”³⁰, у журналі “Право України” була опублікована низка статей, у яких висвітлюються важливі аспекти цієї проблеми. Йдеться передусім про фундаментальну статтю І. Бойка, у якій розглядаються питання концепції наукової доктрини Української державності³¹, а також про публікації І. Терлюка, Ю. Олійника, І. Ковальчука, О. Заяць, О. Гавриленка, І. Мацелюх³², у яких розвиваються та конкретизуються проблеми становлення української державності, оприлюднені в числі 12 журналу за 2024 р. Ця проблематика була продовжена в наступному номері (2025, № 1), де були опубліковані статті І. Терлюка, Л. і Т. Шевчуків, Б. Гутіва, О. Щодри, І. Бойка, М. Кобилецького, Р. Савуляка³³.

Як справедливо підкреслює І. Бойко,

стратегічне завдання сучасної української історико-правової науки полягає в поглибленні знань про витоки та історичні етапи, досягнення й прорахунки українського державотворення. Як наслідок – отримані знання і сформульовані висновки покликані відіграти важливу роль у сучасному державотворенні, позаяк вони збагачують історичним досвідом та історичними уроками сучасних політиків, державних і громадських діячів, українське суспільство загалом³⁴.

Хоча в деяких з вказаних публікацій містяться певні дискусійні аспекти (що неминуче при розробці такої значної за обсягом і значенням проблеми

³⁰ Відбулося чергове засідання президії Національної академії правових наук України <<https://nals.com.ua/news/vidbulosya-chergove-zasidannya-prezidyiyi-naczionalnoyi-akademiyi-pravovyh-nauk-ukrayiny-4>> (дата звернення 20.04.2025).

³¹ І. Бойко, ‘Вступ до актуальної теми. Питання концепції наукової доктрини Української державності’ [2024] 12 Право України 9–17.

³² І. Терлюк, ‘Кімерійці як перші відомі носії державності на території сучасної України’ [2024] 12 Право України 18–31; Ю. Олійник, ‘Скіфська держава та її місце в історії українського державотворення (VII–III ст. до н. е.)’ [2024] 12 Право України 32–49; І. Бойко, І. Ковальчук, О. Заяць, ‘Джерела права Скіфської держави та їх значення для розвитку державотворчих процесів на території України’ [2024] 12 Право України 50–65; О. Гавриленко, ‘Демократичні традиції античних полісів Північного Причорномор’я та їх вплив на майбутні державотворчі процеси на території України’ [2024] 12 Право України 66–84; І. Мацелюх, ‘Боспорське царство та його вплив на становлення української державності’ [2024] 12 Право України 85–94.

³³ І. Терлюк, ‘Тотська державність на українських землях: політико-правова природа, соціальна структура та історичний вплив’ [2025] 1 Право України 9–24; Л. Шевчук, Т. Шевчук, ‘Витоки українського державотворення епохи Великого переселення народів: концептуальні історико-правові основи’ [2025] 1 Право України 25–44; Б. Гутів, ‘Становлення і розвиток держави антів як першої форми українського державотворення’ [2025] 1 Право України 45–55; О. Щодра, ‘Скандинавський міф про утворення Русі та історична основа легенди про заснування Києва’ [2025] 1 Право України 56–69; І. Бойко, ‘Передумови становлення і розвиток Києво-Руської держави: історико-правові аспекти’ [2025] 1 Право України 70–93; М. Кобилецький, ‘Вплив європейських джерел права на розвиток правової системи Києво-Руської держави’ [2025] 1 Право України 94–109; Р. Савуляк, ‘Талицько-Волинська держава – спадкоємниця Києво-Руської держави та наступниця традицій рецепції римського права (XII – перша половина XIV ст.)’ [2025] 1 Право України 110–128.

³⁴ Бойко (н 31) 12.

та її новизною), все ж слід відзначити значущість цього циклу, його перспективність для подальших наукових розвідок.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що за понад 30 років дослідження цієї проблеми було опубліковано чимало цікавих робіт: дисертацій, монографій, статей, нарисів, у яких з наукової точки зору визначено сутність української державності, її ознаки, атрибути та етапи. Звичайно, з огляду на обмеження обсягу нашої статті ми не змогли спинитися на всіх публікаціях і зробити їх розлогий аналіз. Але з основних публікацій, які ми згадали, можна зробити висновок, що, хоча на сьогодні здобутки вітчизняних науковців у вивченні цієї теми доволі значні, проблема потребує подальшого розвитку, особливо у царині ознак державності (за О. Святоцьким). Йдеться, наприклад, про судову владу і роль силових структур у становленні та розвитку української державності на різних історичних етапах та деякі інші проблеми, які окреслені у Стратегії утвердження, захисту, збереження та популяризації історії Української державності на 2025–2030 роки, затвердженій постановою президії Національної академії правових наук України 28 лютого 2025 р.³⁵

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Anishchuk N, *Istoriia i perspektyvy ukraïnskoï derzhavnosti: navch.-metod. posib* (Iurydychna literatura 2021) (in Ukrainian).
2. Hurzhii O, Chukhlib T, *Hetmanska Ukraina* (Alternatyvy 1999) (in Ukrainian).
3. Kotliar M, Kulchytskyi S, *Dovidnyk z istorii Ukrainy* (Ukraina 1996) (in Ukrainian).
4. Kulchytskyi V, Nastiuk M, Tyshchuk B, *Z istorii ukraïnskoï derzhavnosti* (Svit 1992) (in Ukrainian).
5. Miroshnychenko M, *Derzhavnist i pravo Ukrainy: henezys u yevropeïskomu konteksti* (Z naïdavnishykh chasiv do pochatku XIX st.) (Atika 2006) (in Ukrainian).
6. Shevchuk V, *Kozatska derzhava: etiudy do istorii ukraïnskoho derzhavotvorennia* (Abrys 1995) (in Ukrainian).
7. Todyka Ju, *Osnovy konstitucionnogo stroja Ukrainy* (Fakt 1999) (in Russian).

Edited and translated books

8. *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: navch. posib.* (A Chaikovskiy red, Yurinkom Inter 2000) (in Ukrainian).
9. Plokhii S, *Pokhodzhennia slov'ianskykh natsii: domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusii* (per z anhl, Krytyka 2015) 456 (in Ukrainian).
10. Snaider T, *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus.1569–1999* (per z anhl, Dukh i litera 2021) (in Ukrainian).
11. *Ukrainska derzhavnist. Istoryko-pravnychi narysy* (S Kubiv, O Sviatotskyi kerivnyky proiektu, V Smolii zah red, Pravo Ukrainy 2021) (in Ukrainian).

³⁵ Відбулося чергове засідання президії Національної Академії правових наук України (н 30).

Journal articles

12. Boiko I, 'Peredumovy stanovlennia i rozvytok Kyievo-Ruskoi derzhavy: istoryko-pravovi aspekty' [2025] 1 Pravo Ukrainy 70–93 (in Ukrainian).
13. Boiko I, 'Rozvytok prava yak vazhlyvoi oznaky Halytsko-Volynskoi derzhavy (1199–1349 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 97–115 (in Ukrainian).
14. Boiko I, 'Vstup do aktualnoi temy. Pytannia kontseptsii naukovoï doktryny Ukrainiskoi derzhavnosti' [2024] 12 Pravo Ukrainy 9–17 (in Ukrainian).
15. Boiko I, Kovalchuk I, Zaiats O, 'Dzherela prava Skifskoi derzhavy ta yikh znachennia dlia rozvytku derzhavotvorchykh protsesiv na terytorii Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 50–65 (in Ukrainian).
16. Havrylenko O, 'Demokratychni tradytsii antychnykh polisiv Pivnichnoho Prychornomor'ia ta yikh vplyv na maibutni derzhavotvorchi protsesy na terytorii Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 66–84 (in Ukrainian).
17. Havrylenko O, 'Zarodzhennia prava na terytorii Ukrainy v antychnu dobu' [2020] 1 Pravo Ukrainy 64–84 (in Ukrainian).
18. Holovko O, 'Mistse ukrainskoho prava u pravovykh systemakh Rosiiskoi ta Avstriiskoi (Avstro-Uhorskoï) imperii' [2020] 1 Pravo Ukrainy 159–179 (in Ukrainian).
19. Hrechenko V, 'Do pytannia pro sutnist poniattia "derzhavnist"' [2002] 20 Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav 248 (in Ukrainian).
20. Hutiv B, 'Stanovlennia i rozvytok derzhavy antiv yak pershoï formy ukrainskoho derzhavotvorennia' [2025] 1 Pravo Ukrainy 45–55 (in Ukrainian).
21. Kobyletskyi M, 'Vplyv yevropeiskykh dzherel prava na rozvytok pravovoi systemy Kyievo-Ruskoi derzhavy' [2025] 1 Pravo Ukrainy 94–109 (in Ukrainian).
22. Kolbenko A, 'Zvychaïeve pravo Zaporozkoi sichi yak vazhlyvyi etap ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 129–139 (in Ukrainian).
23. Kovalova S, 'Mistse ukrainskoho prava u pravovii systemi Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Rechi Pospolytoi' [2020] 1 Pravo Ukrainy 116–128 (in Ukrainian).
24. Matseliukh I, 'Bosporske tsarstvo ta yoho vplyv na stanovlennia Ukrainiskoi derzhavnosti' [2024] 12 Pravo Ukrainy 85–94 (in Ukrainian).
25. Mernyk A, Yarova A, 'Poniattia derzhava ta derzhavnist: zmist ta spivvidnoshennia (istoryko-pravovyi aspekt)' [2019] 3 Yurydychnyi naukoviï elektronnyi zhurnal 19–22 (in Ukrainian).
26. Oliinyk Yu, 'Skifska derzhava ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (VII–III st. do n. e.)' [2024] 12 Pravo Ukrainy 32–49 (in Ukrainian).
27. Savuliak R, 'Halytsko-Volynska derzhava – spadkoiemnytsia Kyievo-Ruskoi derzhavy ta nastupnytsia tradytsii retseptsii rymyskoho prava (XII – persha polovyna XIV st.)' [2025] 1 Pravo Ukrainy 110–128 (in Ukrainian).
28. Semkiv V, 'Metodolohichni aspekty istoryko-pravovoi doktryny ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 41–51 (in Ukrainian).
29. Shevchuk L, Shevchuk T, 'Osnovopolozhni zasady ta chynnyky formuvannia natsionalnoi pravovoi systemy Ukrainiskoi kozatskoi derzhavy – Hetmanshchyny' [2020] 1 Pravo Ukrainy 140–158 (in Ukrainian).
30. Shevchuk L, Shevchuk T, 'Vytoky ukrainskoho derzhavotvorennia epokhy Velykoho pereselennia narodiv: kontseptualni istoryko-pravovi osnovy' [2025] 1 Pravo Ukrainy 25–44 (in Ukrainian).
31. Shchodra O, 'Skandynavskiy mif pro utvorennia Rusi ta istorychna osnova lehendy pro zasnuvannia Kyieva' [2025] 1 Pravo Ukrainy 56–69 (in Ukrainian).
32. Sviatotskyi O, Boiko I, 'Vytoky, etapy stanovlennia ta rozvytok ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 17–40 (in Ukrainian).
33. Terliuk I, 'Hotska derzhavnist na ukrainskykh zemliakh: polityko-pravova pryroda, sotsialna struktura ta istorychnyi vplyv' [2025] 1 Pravo Ukrainy 9–24 (in Ukrainian).
34. Terliuk I, 'Kimmeriitsi yak pershi vidomi nosii derzhavnosti na terytorii suchasnoi Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 18–31 (in Ukrainian).

35. Terliuk I, 'Stanovlennia ukrainskoho natsionalnoho zakonodavstva u sferi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn (1917–1921 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 180–196 (in Ukrainian).
36. Tyshchuk B, 'Rozvytok prava u Zakhidnoukrainskii Narodnii Respublitsi (1918–1919 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 197–211 (in Ukrainian).
37. Yermolaiev V, 'Stanovlennia ukrainskoho prava ta yoho vplyv na derzhavotvorchi protsesy v Kyivskii Rusi' [2020] 1 Pravo Ukrainy 85–96 (in Ukrainian).
38. Zakharchenko P, 'Istoriia ukrainskoho prava: poniattieva, istoriohrafichna ta komparatyvistychna skladovi yii identyfikatsii' [2020] 1 Pravo Ukrainy 52–63 (in Ukrainian).

Encyclopedias

39. Boiko O, 'Derzhavnist' (Velyka ukrainska entsyklopediia) <<https://vue.gov.ua/Derzhavnist>> (accessed 20.04.2025) (in Ukrainian).
40. Shemshuchenko Yu, 'Derzhavnist', *Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. T. 2: D–Y* (Iu Shemshuchenko vidp red, Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana 1998) 16 (in Ukrainian).

Theses

41. Terliuk I, 'Ukrainska natsionalna derzhavnist: formuvannia derzhavno-pravovoi tradytsii (druha polovyna XVI – pochatok XX st.)' (dys doktora yuryd nauk, 2021) (in Ukrainian).

Conference papers

42. Dubrovska I, 'Z istorii idei ukrainskoi derzhavnosti', *Ukrainska derzhavnist: stanovlennia, dosvid, problemy: zb. nauk. st. (za materialamy XII Kharkivskykh politolohichnykh chytan)* (Iu Bytiak, O Sakhan uporiad, M Panov vidp red, Pravo 2001) 7 (in Ukrainian).

Newspaper articles

43. Zvernennia do natsii, do parlamentu trokh pershykh Prezydentiv Ukrainy (Holos Ukrainy 16 liutoho 2018) (in Ukrainian).
44. Kubiv S, Sereda O, 'Symvol natsionalnoi i politychnoi zrilosti' (Holos Ukrainy 28 lypnia 2022, № 154) 3 (in Ukrainian).
45. Sviatotskyi O, 'Ukrainska derzhavnist: poniattia, osnovni oznaky, symvoly, atrybuty, vytoky ta etapy stanovlennia' (Holos Ukrainy 23 liutoho 2019) (in Ukrainian).

Websites

46. Vidbulosia chervhove zasidannia prezydii Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy <<https://nals.com.ua/news/vidbulosya-chervhove-zasidannya-prezydiyi-naczionalnoyi-akademiyi-pravovyh-nauk-ukrayiny-4>> (accessed 20.04.2025) (in Ukrainian).

Volodymyr Grechenko

DEVELOPMENT AND RESEARCH OF THE DOCTRINE
OF UKRAINIAN STATEHOOD IN THE HISTORICAL
AND LEGAL LITERATURE OF THE ERA OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

ABSTRACT. The article highlights the genesis of the problem of the formation of the concept of the history of Ukrainian statehood in the scientific literature during the years of Ukraine's independence.

The purpose of the article. The author set himself the goal of investigating the state and prospects of studying the current scientific problem – “history of Ukrainian statehood” during the period of Ukraine's independence.

This goal is specified in the following tasks: to determine the periodization of the study of this problem; to analyze the main achievements of domestic historical and legal literature in the

development of the doctrine of the history of Ukrainian statehood; to characterize the prospects for further scientific research in the study of the problem of the history of Ukrainian statehood.

Methodological basis. The application of the principle of historicism allowed us to consider all historical facts, phenomena and events in accordance with specific historical circumstances, in their interconnection and interdependence. All historical phenomena were studied in development: how they arose, what stages they went through in their development, what they ultimately became. Events or individuals, their activities were not considered simultaneously or abstractly, outside of time dimensions.

The problem-chronological method was used to consider historical processes and phenomena from the point of view of their problematic nature and chronological sequence.

The article emphasizes the political, scientific and educational significance of the problem of the history of Ukrainian statehood, its connection with the current problems of life in modern Ukraine. This is especially relevant today, during the period of aggression of the Russian quasi-empire against Ukraine and its desire to destroy our state and bleed the Ukrainian nation. The author identified 3 periods in the development of the history of Ukrainian statehood as a scientific problem, the first of which begins with the publication with the participation of the prominent legal historian Volodymyr Kulchytsky (1919–2009), in whose honor the Scientific Center of Ukrainian Statehood is named. During the more than 30-year period of development of this problem, the main aspects of the doctrine of Ukrainian statehood were formulated, its periods, which were given a detailed and objective characteristic by a number of authoritative authors.

KEYWORDS: Ukraine; Ukrainian statehood; state; nation-building; Rus'.